

Distribúcia prípon *-a, -u* v genitíve substantív vzoru *dub*

Daniela Majchráková

XVI. kolokvium mladých jazykovedcov, Častá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006

Pre podstatné mená skloňované podľa vzoru *dub* sú typické prípony *-a, -u*; v prípadoch niektorých slov sú tieto prípony variantné, vzájomne zameniteľné. Hranica medzi nimi je nejednoznačná a ešte stále živá (pohyblivá). Staršie lingvistické práce sa snažia odhaliť kritéria rozlíšenia prípon *-a, -u* v jednotlivých tvaroch.

Autori Belo Letz, J. Orlovský – L. Arany uprednostnili formálne kritérium. Tvrdili, že o výbere koncovkej morfémy rozhoduje charakter konsonantu, ktorým sa končí kmeň. Tieto pravidlá však nevymedzili dostatočne jasne a v podstate neodhalovali skutočnú podstatu tohto javu.

S prevratným Obrat nastal prácou E. Paulínyho *Genitív sg. vzoru dub* (1949), ktorý uprednostnil sémantické kritérium (pred formálnym). Pravidlá pre vymedzenie prípon *-a/-u* si vyžadujú „komplexné hodnotenie významovo-syntaktické.“ „Hláskový sklad tu nie je rozhodujúci.“ (E. Paulíny, 1949). Formálne kritérium pripustil len v prípade slov zakončených na *-m*, kde sa takmer výlučne uplatňuje prípona *-u*.

E. Paulíny dospel k nasledujúcim záverom: „Čím je podstatné meno konkrétnejšie (počítateľné) a čím javí väčšiu súvislosť so životnými podstatnými menami, tým skôr má koncovú morfému *-a*. Sú to mená tvorené sufixami *-ák, -ík, -ček*, ďalej mená, ktoré sa tradične animizujú a mená, ktoré sa môžu ponímať ako pôvodcovia nejakej činnosti. Abstraktné a cudzie mená javia zreteľnú tendenciu mať koncovú morfému *-u*.

Na Eugena Paulínyho nadviazal Ján Oravec (1970, 1980). Lingvistickou analýzou asi 10 000 excerpčných lístkov vymedzil sémantické okruhy slov s príponou *-u* v genitíve:

- a) Abstraktné podstatné mená (dejové, pôvodné i zvecnené):

bludu, bozku, cvalu, rezu, smradu, smútku, dosahu, dôvtipu, náreku, návratu, nárazu, odkazu, odporu, vodopádu, blahobytu...

- b) Látkové mená (materiáliá):

balzamu, benzín, betónu, cmaru, damašku, muštu, octu, parfumu, porcelánu...

- c) Hromadné mená (kolektíva):

hmyzu, ľudu, statku, riadu...

Jeho dokladový materiál potvrdil, že prípona *-a* je v slovenčine základnou, primárnou genitívnou príponou vzoru *dub*. Primárnosť prípony *-a* dokazuje to, že je:

- a) vo väčšine pôvodných slov
b) v najviac frekventovaných slovách

- c) vytláča príponu *-u* v cudzích slovách, keď zdomácnievajú
- d) vytláča príponu *-u* aj v domácich slovách – deverbatívach, keď strácajú významový súvis s pôvodným slovesom

Autor však vyjadril presvedčenie, že výskum genitívu vzoru *dub* nie je ukončený a je potrebné preskúmať distribúciu prípon *-a*, *-u* najmä v slovách, v ktorých sa pripúšťa variantné používanie týchto prípon, a najmä opodstatnené alebo neopodstatnené uplatňovanie druhotnej prípony *-u*.

Skúmala som slová s variantnými príponami *-a*, *-u* vygenerované z elektronickej verzie Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1993, ďalej len KSSJ), spolu 213 slov, a overovala distribúciu obidvoch prípon vyhľadávaním výskytov v Slovenskom národnom korpuse (prim-2.1-juls-all) a zároveň zaznamenávala frekvenčné hodnoty týchto výskytov.

Pri vyhľadávaní výskytov pomocou klienta Bonito som sa stretla s niektorými problémami súvisiacimi s homonymiou prípony *-u*, ktorá v sebe kumuluje dve prípadne aj tri gramatické významy, keď zastupuje okrem genitívu aj datív alebo lokál singuláru neživotných maskulín. Napriek použitiu rôznych funkcií klienta Bonito, ako napríklad negatívneho filtra, sú niektoré frekvenčné hodnoty len približné.

Sledovali sme rozloženie prípon *a/-u* v 213 slovách z KSSJ, v ktorých sa pripúšťa variantné použitie týchto prípon, čiže sú v nich dané koncové morfémy vzájomne zameniteľné.

Zachytili sme niekoľko tendencií vyplývajúcich zo štatistických hodnôt.

Prípona *-u* ustupuje prípone *-a* v týchto prípadoch, pričom v niektorých by sa mohol zväziť odklon od variantnosti a naopak príklon k prípone *-a*.

	<i>-a/-u</i>
bazén	724/329
buldozér	26/4
hangár	66/27
kanál	1275/324
kráter	163/28
polrok	819/138
stĺp	372/96
zošit	251/18

Pôvodom cudzie slová, v ktorých je prípona *-u* stále dominantná.

	<i>-a/-u</i>
piknik	3/95
komponent	0/27
magazín	14/cca1270
lexikón	1/41

	-a/-u
ión	0/46
idol	22/98
imidž	3/67
katión	0/22
koeficient	23/301

Rozloženie prípon -a/-u z hľadiska sémanticko-syntaktických vlastností výrazu:

V prípade tvaru *idola* ide o jasný posun k životnosti neživotného substantíva *idol*. Smerom k prípone -a zaznamenávame približovanie sa k animizácii, čiže k pripodobneniu k životným substantívam.

V prospech posunu k životnosti svedčí aj fakt, že tvar *idola* sa vyskytuje aj ako tvar akuzatívu slova *idol*, čím slovo nadobúda aj istý významový posun.

1. Placebo hovorilo o partii okolo teenagerskeho <idola> Briana Molka ako o najnádejnejšej mladej
2. Sú pre to aj dôvody . Negatívna kritika <idola> môže spôsobiť u čitateľa celkom konkrétne
3. Žabička oblečený v tričku svojho <idola> Romaria s číslom 11 na policajnej stanici
4. Veľmi rád sa k vystúpeniu mužného <idola> vyjadril jeden zo členov Lesbian and Gay
5. Možno do seba , možno do svojho <idola> , (- násťročné slečny striedavo do
6. Životný osud <idola> a lámača ženských srdc všetkých pokolení pripomína rozprávku.

1. Snímka má popisovať príbeh fiktívneho speváckeho <idolu> Chrisa Gainesa, ktorý sa pokúša vyrovať s úskaliami slávy..
2. ..nadšene privítajú akúkoľvek novú aktivitu svojho gitarového <idolu> a rozpôvávajú sa aj nad platňami Cream, ..
3. Kým doznieval cengot zvončeka, črtal som si podobu svojho <idolu>.
4. Na pódiu sa vystriedalo mnoho hviezd vrátane punkového <idolu> Iggyho Popa, Eminema alebo zašlých novoromantikov Duran Duran.
5. Znamená to, že diváčkyvidia z tela svojho <idolu> podstatne menej, ako pôvodne zachytila kamera.

Tvar *hráška* sa použil vo všetkých 6 výskytoch v význame jednotliviny, tvar *hrášku* používa pre označenie jednej plodiny, ako aj súhrnného označenia väčšieho množstva tejto plodiny. Tu sa načrtáva rozdiel v používaní -a/-u vzhľadom na rozlíšenie medzi látkovými menami a pomenovaniami jednotlivín.

1. Pretože nemajú svedkov a on bol aj napriek mozgu veľkosti hráška dosť prešibaný, aby to vedel.
  2. Potter, ale aj nejaký troll, nejaký trpaslík, princezná na zrnku hráška, Ivanko a Marienka...
  3. Z hráška vznikol malilinkatý človečik. –Jej, Janko Hraško!
  4. Potvorská vec: nádor veľkosti hráška narobí šarapaty až strach...
  5. Pod ľavou nosnou dierkou nosil materské znamienko veľkosti hráška, čo dodávalo jeho tvári distingvovaný výraz.
1. Šampiónov, 4 nadrobno pokrúpané mladé cibulky, 1 šálku mladého hrášku alebo jemnej zelenej fazuľky, ..
  2. K dnešnému dňu sme vyrobili 150 – tisíc fliaš zeleného hrášku v 0,7 litrovom skle..
  3. Vodu si nosili z rieky, kôš mali plný hrášku, mlieko im dvala kravka Kadžalata.
  4. Špeciálnu funkciu má motív hrášku, diváci sa tu stretnú s hráškovou princeznou.
  5. Petitjean sa zase pomodlil tru ružence rýchlosťou stroja na lúskanie hrášku.

Záver

Skúmaním korpusového materiálu sme dospeli k niektorým zisteniam, ktorými sa potvrdzujú aj vyvracajú doterajšie poznatky týkajúce sa variantnosti prípon genitívu maskulínných substantív.

- Koncová morféma *-u* je frekventovanejšia v slovách, v ktorých podľa kodifikačných príručiek pripúšťa variantnosť prípon *-a*, *-u*.
- Pri rozlíšení prípon *-a*, *-u* rozhodujú sémantické činitele.
- Koncová morféma *-u* je perspektívnou príponou G sg. neživotných substantív vzoru *dub* najmä vďaka neustálemu pribúdaniu nových slov cudzieho pôvodu, pre ktoré je táto prípona typická.

Použitá literatúra

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984.

ORAVEC, Ján: Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 161 - 169.

ORAVEC, Ján: Konkurencia prípon *-aú-u* v genitíve sg. vzoru *dub*. Kultúra slova, 14, 6, 1980, s. 205 - 210.

ORAVEC, Ján: Variant Suffixes in Slovak Genitive Sg. of Pattern *dub*. In: Recueil linguistique de Bratislava 7. Red. Ružička, Bratislava, Alfa 1984, s. 97 - 102.

PAULÍNÝ, Eugen: Genitív sg. vzoru *dub*. Slovo a tvar 3, 1979, s. 41 - 43.

ŠTOLC, Jozef: Poznámka o gen. sg. mask. na *-a/-u*. Slovenská reč, 36, 1971, s. 39 - 42.